

Ecce liber!

Prikaz knjige: Aleksandar Molnar, *Ulazak nacije jedne i nedeljive u carstvo Božje na zemlji. Rasprava o prosvetiteljstvu, liberalizmu i nacionalizmu u Prusiji*, Novi Sad, Visio Mundi Science, 2022, 1613 strana, 7 tomova

Prvi tom: *Igra svetlosti u razumu 18. veka*, str. 223

Drugi tom: *Aporije prosvetiteljskog apsolutizma*, str. 232

Treći tom: *Kantova eshatologija umne vere*, str. 213

Četvrti tom: *Kantov republikanizam i liberalizam*, str. 237

Peti tom: *Fichteov put ka nemačkom nacionalizmu*, str. 229

Šesti tom: *Idejna geneza nemačkog nacionalnog liberalizma u 19. veku*, str. 249

Sedmi tom: *Istoristička sociologija u senci romantike*, str. 230

Najnoviju, sedmotomnu knjigu profesora Filozofskog fakulteta u Beogradu Aleksandra Molnara objavila je na proleće 2022. godine novosadska izdavačka kuća Visio Mundi Science, čiji je urednik Miroslav Ilić – svestrana ličnost kao i sam autor. Molnar spada u red naših najboljih sociologa i filozofa koji proučavaju istoriju disciplina kojima se bave. Reč je o talentovanoj i marljivoj ličnosti istaknutoj u domenu društvenih nauka, koja u svojim istraživanjima primenjuje multidisciplinarni (istorijski, sociološki, filozofski, psihološki i politikološki) pristup.

Pošto je prvo izdanje knjige (koje su objavili Službeni glasnik i Institut za filozofiju i društvenu teoriju 2011. godine) obuhvatilo samo prva

dva toma, ona se tek sada pojavljuje kompletirana. U Predgovoru drugog izdanja autor ističe: „Određene pretrade i dopune bile su nužne kako u već objavljena prva dva toma, tako i u ranije objavljenim tekstovima koji su uvršteni u preostalih pet tomova. To je, uostalom, bio razlog i zbog kojeg je naslov prvobitnog dvotomnog izdanja postao podnaslov, dok je novi naslov (*Ulazak nacije jedne i nedeljive u carstvo Božje na zemlji*) izabran kako bi uputio na paradoks jednog dugog idejno-istorijskog procesa u kojem je liberalizam iznutra rastočen nacionalizmom, pretvorivši se u predvorje ‘Trećeg rajha – bezbožnog carstva Božjeg na zemlji’ [...]. Izlaganja u ovoj knjizi završavaju se prikazom Veberove političke i sociološke teorije, koja priprema i nagoveštava ovaj paradoks.“ (1: 13–14)

Budući da knjiga *Ulazak nacije jedne i nedeljive u carstvo Božje na zemlji* zbog svog obima i kompleksnosti (ali i ograničenog tiraža!) nije pristupačna širem auditorijumu, želja mi je da ovim prikazom doprinesem tome da ona dospe do većeg broja zainteresovanih čitalaca. Zato ću prikaz završiti navođenjem dva primera iz života u današnjoj Srbiji koja pružaju mogućnost aktualizacije dela problematike koja se u knjizi obrađuje.

Molnar je ovu knjigu posvetio svom kolegi, saradniku i prijatelju

Aljoši Mimici, redovnom profesoru Filozofskog fakulteta (1948–2011), koga opisuje kao građanina sveta, baštinika slobode i majstora ironije. Ovde želim da naglasim da je Mimica bio akribičan i pisao dobrim stilom, a uz to je bio i frankofon. Akribija i dobar stil karakterišu i Molnara koji je germanofon. Davnašnji dogovor dvojice istraživača bio je da prouče interakciju dva nacionalizma – francuskog i nemačkog – u periodu od kraja XVIII do prve polovine XX veka, ali su Mimičina bolest i smrt osujetili taj plan, tako da je naposljetku Molnar objavio samo svoj deo. Iako objavljenjnoj knjizi nedostaje izvorno zamišljena sinergija, ona predstavlja vredan doprinos domaćoj istoriji političkih i socijalnih ideja.

Iako su od samog starta bili fokusirani na problem nastanka i razvoja nacionalizma, očigledno je da su dvojica istraživača želela da se temeljnije pozabave i prosvetiteljstvom, koje je kod nas prilično zapostavljen filozofski pravac, pokret i epoha (XVIII vek).¹ Zato želim da na ovom mestu istaknem da je Mimica u *Sociološkom rečniku*, koji je priredio zajedno sa Marijom Bogdanović, napisao odrednicu „Prosvetiteljstvo“, stavljajući u

njoj akcenat na njegov značaj za nastanak sociologije u XIX veku.²

* * *

Knjiga *Ulazak nacije jedne i nedeljive u carstvo Božje na zemlji* je izvršno opremljena grafikonomima, spiskom korišćene literature, te imenskim regi-

1 Koristim ovu priliku da podsetim da je za prosvetiteljstvo u Srbiji još uvek najrelevantnija knjiga Andrije B. K. Stojkovića *Životni put Dositeja Obradovića: od šegrta i kaluđera do filozofa prosvetitelja i Karađorđevog ministra prosvete* koja je u izdanju Beletre i Istorijskog muzeja Srbije 1989. godine objavljena u Beogradu. Autor piše da se Dositej, poput Save Nemanjića koji je to učinio pet stoleća pre njega, obogaćen znanjem vratio u otadžbinu da bi je prosvetio i u svakom pogledu uzdigao. Dositej je postao tipični prosvetitelj XVIII veka, ali čvrsto utemeljen u svom narodu.

2 U toj odrednici Mimica je prosvetiteljstvo opisao kao „evropsko filozofsko i socijalno učenje XVIII veka, zasnovano na bezgraničnoj veri u moć ljudskog razuma da *prosvetljava* i *prosvetuje*. P. označava vrhunac u razvoju novovekovnog skepticizma, racionalizma i empirizma, zahvaljujući kojima je čovekov duh bio u velikoj meri oslobođen dotadašnjih zabluda, neznanja i predrasuda svojstvenih onome što se u očima samosvesnih umova, pre svega francuskih *philosophes*, ukazivalo samo kao ‘mračni srednji vek’. Svojom uticajnošću u svim oblastima filozofskog i naučnog saznanja, ali i političkog i društvenog života, prosvetiteljstvo je u toj meri obeležilo svoje doba da su već savremenici o tom stoleću govorili kao o ‘veku prosvetćenosti’, u kojem sve ima da bude preispitano u *svetlu razuma*. Iako nije neposredno dovelo do nastanka sociologije kao nauke, p. je na svojevrsan način pripremila epistemološke, teorijske i metodološke uslove za uspon potonjeg *naučnog* saznanja o društvu. U tom pogledu je, svakako, najznačajnije bilo konačno uvidanje korenite razlike između *društva* i *države*. Odnosi među ljudima počinju da se ukazuju u svojoj unutarsetovnoj ogoljenosti zahvaljujući, s jedne strane razvoju građanskog društva, a s druge, prirodno-pravnim učenjima koja ih u isti mah oslobađaju teološke mistifikacije i staleške legitimacije: oni se više ne opažaju kao posledica nepromenljive božanske promisli ili zauvek datog statusnog poretka, već kao plod ugovorno ili spontano ispoljenih pojedinačnih, odnosno grupnih (ekonomskih i političkih) interesa i motiva” (Mimica, Aljoša: „Prosvetiteljstvo“ [2007]. U: Mimica, Aljoša i Bogdanović, Marija [prir.]. *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike, str. 454-455).

strom. Na poleđini svakog toma data je znalački sročena sažeta biografija po jedne ličnosti čiji je doprinos vrednovan kao ključan za problematiku razmatranu unutar korica knjige, poimence – Pjera Bejla, Fridriha II Hoencolerna, Imanuela Kanta, Johana Gotliba Fihtea, Georga Vilhelma Fridriha Hegela i Maksa Vebera.

U prvom tomu *Igra svetlosti u razumu 18. veka* autor, uvodeći čitaoca u složenu problematiku prosvetiteljstva, razmatra (pred)istorijat „svetlosti koja prosvetljuje razum” (Platon, hrišćanski teolozi, Jakob Beme itd.), zatim tumači uspon liberalizma (čije začetke evidentira u Hobzovoj filozofiji) i ateizma (prva prava „iskušenja ateizma“ pronalazi u Bejlovoj filozofiji), da bi onda razmotrio ograničenja Lajbnicove teodicije (koja je bila usmerena na pobijanje filozofije Bejla) i krizu hrišćanstva u Zapadnoj Evropi, do koje je došlo u XVIII veku. U nastavku izlaganja obrazloženi su tokovi i odlike „svetlosti slobode” u veku prosvetiteljstva, i to u: (nizozemskom) panteizmu i republikanizmu, (engleskom) liberalizmu i nacionalnom merkantilizmu, (američkom) liberalizmu i demokratizmu i (francuskom) ateizmu i demokratizmu. Tom se završava opisom specifičnosti prosvetiteljstva u Nemačkoj ili, još uže, u Prusiji, gde se ono razvijalo, kako autor zaključuje, „u senci” pijetizma i „u senci” kralja Fridriha II Hoencolerna.

U drugoj knjizi *Aporije prosvetiteljnog apsolutizma* Molnar analizira pruski apsolutizam Fridriha II, koji je bio prosvetćen, ali je i dalje stajao u tradiciji državnog rezona. U sredi-

štu razmatranja je kontroverzna ličnost najslavnijeg pruskog kralja, koji je bio jedan od vodećih zagovornika prosvetiteljstva u XVIII veku. Fridrih II je vrlo rano u svojoj mladosti usvojio filozofiju Pjera Bejla, da bi 1756. dao da se o državnom trošku štampa jeftino skraćeno izdanje Bejlovog *Istorijskog i kritičkog rečnika*, za koji je napisao predgovor. Ideja je bila da se Prusima približi skepticizam i da ga oni primenjuju u svom razmišljanju, čiju je slobodu Fridrih II garantovao. Njegova je namera bila da suzbije ili barem smanji (religiozni) fanatizam, kojeg pokreću ničim potkrepljena pretenzija da se poseduje Istina, netolerancija prema drugačijem načinu razmišljanja (kao apriorno pogrešnom) i vera oslobođena svakog kritičkog suda. Molnar smatra da je ovo bilo preradikalno prosvetiteljstvo (Bejlova filozofija je bila isuviše kontroverzna i za filozofe, a kamoli za pruske građane), koje je, s obzirom na vladajući apsolutizam, još i bilo lišeno svake mogućnosti uticaja na politički život zemlje.

Treći i četvrti tom su posvećeni političkoj, moralnoj i pravnoj filozofiji Imanuela Kanta. Molnar pokazuje da je u shvatanju prosvetiteljstva Kant stajao pod snažnim uticajem politike Fridriha II, iako se nikada nije u potpunosti emancipovao od pijetističkog uticaja, kojem je u mladosti bio izložen. Oba uticaja se mogu smatrati konstitutivnim za Kantovu filozofiju, kao i za ponuđeno rešenje njenog pomirenja sa religijom. Molnar posebnu pažnju poklanja poznom spisu *Religija u granicama čistog uma* (1793), u ko-

jem je Kant „dalekosežno revidirao biblijski narativ o stvaranju carstva Božjeg na zemlji, poistovetivši ga sa etičkom republikom. U svom eshatološkom shvatanju istorije, koja je trebalo da se okonča u nekoj nedefinisanoj budućnosti, kada sam Bog bude odlučio da stvori etičku republiku, Kant je ostavio mesta za političke republike – u rasponu od Fridrihove Prusije do revolucionarne Francuske – unutar kojih je trebalo da teče prosvetavanje i usavršavanje ljudi, onoliko koliko to njihova zla priroda dozvoljava” (3, tekst na poleđini knjige).

Po Molnarovom mišljenju, na ovaj način Kant je uveo religioznu predstavu carstva Božjeg na zemlji u filozofiju, emancipovao je od teoloških slojeva u koje je proteklih vekova bila uvijena i učinio je podobnom za dalje ideološke obrade. Prvi koji je načinio odlučujući korak u pravcu poistovećenja carstva Božjeg na zemlji sa nacionalnom državom bio je Johan Gotlib Fihte, kome je posvećen peti tom. Pod uticajem ideja Francuske revolucije, a zatim i u radikalnom otklonu od njih, Fihte je izgradio jednu političku filozofiju, koja će zagovarati obnovu Rajha pod gvozdenom rukom „prinudjućeg gospodara“ – nemačke varijante Napoleona Bonaparte – i uspostavljanje nemačke hegemonije nad celom Evropom.

Šesti tom posvećen je nemačkom nacionalnom liberalizmu u XIX veku. Tu Molnar prikazuje postepeno potiskivanje najvećeg broja tekovina prosvetiteljstva u Prusiji, a kasnije i u celoj Nemačkoj: na početku veka ideal prosvetćenog čoveka smenjuje ideal libe-

ralnog čoveka – koji je u skladu sa Napoleonovom koncepcijom Francuskog carstva – da bi zatim sve više počele da se ističu odlike „pravog nemstva“ (u manjoj ili većoj meri superiorne u odnosu na odlike drugih naroda). Molnar smatra da se sa prosvetiteljstvom obračunala prevashodno nemačka idealistička filozofija, usvajajući postepeno ideje romantike. U centru njegove pažnje je Hegel i njegov kasniji uticaj na nemačke istoričare, a pre svega na Hajnriha fon Trajčkea, koji je već na otvoreno nacionalistički i antisemitski način osnivanje Drugog rajha pretvorio u istinsko slavljenje stvaranja carstva Božjeg na zemlji.

Pošto je šesti tom završio Trajčkeovim napadom na sociologiju – tada još sasvim mladu disciplinu – i zagovaranjem njene eliminacije (pošto je proglašena prikrivenom ideologijom uzdizanja društva iznad oslabljene države), Molnar se u sedmom tomu bavi nemačkom istorističkom sociologijom. U središtu njegove pažnje je „rat na dva fronta“ koji je sociologija u Nemačkoj morala da vodi: s jedne strane protiv ideologa snažne države koji su slavili državni rezon – za njih je Fridrih II samo po tome i bio značajan, dok je njegova prosvetiteljska filozofija prepuštena zaboravu – a s druge strane protiv romantike, koja je svugde želela da prepozna homogeni narod sa njegovom samoniklom kulturom i nesalomivom tradicijom. Tom, a ujedno i knjiga, završava se prikazom sociološke teorije Maksa Vebera, koga Molnar smatra najznačajnijim nemačkim sociologom i kod koga prepoznaje svest o ovom „ratu na dva fronta“. Međutim, Veber nije

uspeo da iz njega izađe tako što bi u potpunosti afirmisao prosvetiteljsko nasleđe. Ono je po Molnarovom mišljenju u Veberovoj sociološkoj teoriji nesumnjivo očuvano u centralnoj koncepciji racionalnosti. Iz shvatanja racionalnosti kao osnovne crte (individualno-)kapitalističkog društva proizašla je i Veberova ideja o uticaju protestantizma, odnosno njegove etike, tipično racionalističke, na razvoj kapitalizma.³ S druge strane, dug državnom rezonu i, ujedno, romantici Molnar je prepoznao u Veberovom zalaganju za izuzetno snažan položaj Predsednika Rajha u Vajmarskom ustavu, čija će se destruktivnost osetiti odmah po stupanju na dužnost generala Hindenburga, da bi ekscesne razmere dobila po njegovoj smrti, kada ga je nasledio Adolf Hitler.

3 *Protestantska etika i duh kapitalizma* je Veberovo najpopularnije delo. Pokušavajući da odredi bitnu crtu zapadnog (individualno-)kapitalističkog društva, Veber je u ovoj knjizi pošao od njegove privredne strukture i preduzeća kao osnovne privredne ćelije. Tada je otkrio dva elementa koji (individualno-)kapitalističko preduzeće razlikuju od osnovnih jedinica privređivanja drugih privrednih sistema koji se mogu staviti pod oznaku državnog kapitalizma. Prvi element je racionalnost. Osnovni cilj privređivanja je profit odnosno proizvodnja na što racionalniji i efikasniji način. Takva proizvodnja zahteva stručno znanje, i to što veće – to bolje. S tim u vezi je drugi element: vlast stručnjaka, koja treba da zameni amaterstvo i ličnost. Ovo već u okviru preduzeća dovodi do jedne vrste birokratske vlasti. Ove dve bitne crte kapitalističkog preduzeća se nužno proširuju i na celo društvo dajući mu sve veću birokratizaciju. Čovek se u takvom društvu takođe racionalizuje i njegov osnovni ideal je u znaku racionalizacije – racionalno ponašanje je vrhunac koji zapadni čovek može da postigne.

* * *

Na kraju bih želeo da dodam nekoliko reči o aktuelnosti onoga što je Molnar napisao u svojoj sedmotomnoj knjizi. Dva primera će biti dovoljna da pokažu kako priča o nekadašnjoj Prusiji može biti relevantna i za današnju Srbiju.

Sudeći prema onome što je Molnar izložio u drugom tomu, Fridrih II je Prusijom vladao na način koji nema presedana. Kao upravitelj svih radnih delatnosti u državi, on neodoljivo podseća na Predsednika Srbije Aleksandra Vučića, koji je takođe oličenje apsolutnog vladara. Čak bi se moglo reći da Vučić mirno može preuzeti Fridrihovu krilaticu „Mislite šta hoćete samo se pokoravajte“, koju je Kant kasnije uzdigao u ključni moto celokupnog prosvetiteljskog pokreta (stavljajući akcenat na *mislite*). Danas je, međutim, „mislite šta hoćete“ izgubilo svaku konotaciju poziva na samoprosvećivanje – ono, upravo suprotno, naglašava indiferentnost političke, ekonomske i društvene realnosti Srbije prema onom što se nalazi u glavama njenih građana. Za pokoravanje je suštinski najbolje da se misli na sport, šoping i surfovanje po internetu. To pokazuje da je tradicija državnog rezona izuzetno žilava i da je konačno pobedila prosvetiteljstvo svugde gde je uspela da se sa njim „nagodi“ na način koji je Molnar prikazao u svojoj knjizi.

Želim takođe da pomenem i „malu“ knjigu Latinke Perović *Dominantna i neželjena elita: Milovan Đilas i Slobodan Inić* (izdavač DAN GRAF, priredila redakcija *Danasa*), koja je objavljena istovremeno sa Molnarovom „velikom“ knjigom. Ova knjiga

nas suočava sa bilansom velikosrbijanskog nacionalizma, koji je jednako poguban kao i velikonemački. Inićeve sasvim tačna prognoza da će upravo srpski narod „trpjeti najviše“ od nacionalističke politike inaugurisane na „famoznoj ‘Osmoj’“ izgleda kao da se slaže sa Molnarevom više puta izrečenom konstatacijom da je na kraju

najveća žrtva nacionalizma onaj narod kojeg glorifikuje i od kojeg pravi kult. Bilo bi dobro kada bismo o tome više učili iz tuđih iskustava, a ono nemačko (prusko) nam je sada približeno u knjizi *Ulazak nacije jedne i nedeljive u carstvo Božje na zemlji*.

Sreten Vujović